

نقش انواع سرمایه در مشارکت اقتصادی زنان: مطالعه تطبیقی کشورهای اتحادیه اروپا و خاورمیانه

مقدمه: نیروی انسانی محرک اصلی و موتور توسعه جوامع است به گونه‌ای که تولید ارزش و انباشت سرمایه و در بیانی جامع‌تر توسعه بدون مشارکت نیروی انسانی بسیار سخت و غیرممکن است. در این بین، درحالی که نیمی از جمعیت جوامع را زنان تشکیل می‌دهند، نرخ مشارکت آنان در اقتصادها بسیار ناهمگون و از دامنه تغییرات بسیار بالایی برخوردار است. با وجود اینکه مشارکت زنان در بازار کار متأثر از متغیرهای عاملیتی و ساختاری است، به نظر می‌رسد دامنه بالای تغییرات این نرخ در بین کشورها دلالت مؤکدی بر نقش متغیرهای کلان و ساختاری دارد. **روش:** مقاله حاضر با دستمایه قرار دادن سازه سرمایه بر آن است که با استفاده از داده‌های موجود انتشار یافته توسط سازمان بین‌المللی کار و مؤسسه لگاتم به بررسی رابطه و تأثیر انواع سرمایه بر مشارکت اقتصادی زنان در بین کشورهای اتحادیه اروپا و خاورمیانه بپردازد.

یافته‌ها: کشورهای اتحادیه اروپا با نرخ بالایی مشارکت اقتصادی زنان و کشورهای خاورمیانه با مقدار پایین این نرخ تفاوت معناداری در برخورداری از سرمایه و انواع آن (سرمایه اقتصادی، سرمایه اجتماعی و سرمایه نهادی) دارند. به عبارتی، بین برخورداری از انواع سرمایه و مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مورد بررسی همبستگی مثبت وجود دارد. همچنین، تحلیل رگرسیون خطی نشان داد که سرمایه‌های مذکور حدود ۷۰ درصد تغییرات مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مورد مطالعه را تبیین می‌کند.

بحث: سرمایه، ظرفیت و پتانسیل مثبتی است که کنشهای اقتصادی شهروندان را تسهیل می‌کند. از این رو، شرایط خوب نهادی، مادی و اجتماعی می‌تواند مشارکت اقتصادی را تسهیل نماید. از سویی دیگر، جوامعی که در آنها انواع سرمایه به وفور هست، نابرابریهای جنسیتی از جمله دسترسی به انواع سرمایه حداقل است. بنابراین، رونق انواع سرمایه و کاهش نابرابری جنسیتی بستری است که مشارکت اقتصادی زنان می‌تواند از مسیر آن محقق می‌شود.

۱. غلامرضا غفاری

دکتر جامعه‌شناس، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

۲. فرشاد مؤمنی

دکتر اقتصاد، دانشکده اقتصاد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

۳. نریمان یوسفی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، تهران، ایران، (نویسنده مسئول)

<nyosofi@yahoo.com>

واژه‌های کلیدی:

توسعه، سرمایه، کشورهای اتحادیه اروپا، کشورهای خاورمیانه، مشارکت اقتصادی زنان

تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۲/۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۲/۶

The Effect of Capitals on Female Labour Force Participation: a Comparative Study on European Union and Middle East Countries

- ▶ **1- Gholamreza Ghafari**
Ph.D. in Sociology, Social Science Faculty, Tehran University, Tehran, Iran.
- ▶ **2- Farshad Momeni**
Ph.D. in Economics, Economy Faculty, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
- ▶ **3- Nariman Yousefi**
Ph.D. student in sociology, Institute for Cultural and Social Studies, Tehran, Iran, (corresponding author), <nyosofi@yahoo.com>

Keywords:

capital, development, european union countries, female economic participation, Middle East countries

Received: 2018-4-25

Accepted: 2019-2-25

Abstract

Introduction: In modern development literature, there are a lot of discussions about participation, especially economic participation. Inasmuch as one of the signs of development of societies is female economic participation, and their access to economic opportunities and employment represents their social status in different countries, so the status of women as half of the labour force potential of societies has made their economic acts to be of high importance.

Method: This paper was done using documentary method and secondary analysis of existing data represented by Legatum Institute and International Labour Force Organization.

Findings: As shown by the results, the female labour force participation rate in European and Middle East countries is respectively 50.4% and 29.3%. Indeed, although the average of total capital index in EU countries is 65.8%, it is 49.1% in Middle East countries, and there is a big difference between these two groups. This condition, more or less, occurs in all sub-indexes and indicators of this index. The study of distribution of capital kinds also shows that the highest difference belongs to institutional capital and the next levels belong to social and economic capitals respectively, and all declared differences were found to be statistically significant.

Discussion: Analytically, there is a positive and significant correlation between female economic participation rate in the studied countries and total capital index and its sub-indexes. The amount of this correlation with total capital index, institutional capital, economic capital, and social capital is respectively .794, .793, .765 and .688.

Expanded Abstract

Introduction: In modern development literature, there are a lot of discussions about participation, especially economic participation. Economic participation is the essential part of economic development and lack of placing the participation backgrounds will challenge social system, as well as economic system. Labour force is main stimulus and impetus for developing societies, so that the production of value and cumulation of capital, and in general, development without labour force participation is impossible. According to functional viewpoint, economic participation is the background of survival and development of social system. Inasmuch as one of the signs of development of societies is female economic participation, and their access to economic opportunities and employment represents their social status in different countries, so the status of women as half of the labour force potential of societies has made their economic acts to be of high importance. The statistical analyses indicate that female economic participation rate is very heterogeneous and has a wide range. According to International Labour Organization estimates in 2016, the average of economic participation rate in women aged 15 years and older is 52.3%, and its maximum and minimum values are respectively 86.3 and 12%. Furthermore, the investigation of female economic participation rate in developing and developed countries shows that European developed countries (European Union: EU) have high economic participation rate, but the Middle East countries such as Iran have quite lower level of the participation. Although female participation in labour market is affected by agency and structural factors, it seems that the wide range of changes of this rate accents the role of major and structural variables. Therefore, the major aim of this paper is to study the impact of capital construct (economic, institutional and social capitals) on female economic participation.

Method: This paper was done using documentary method and secondary analysis of existing data. The statistical society of the research is European Union and Middle East countries. The data published by Legatum Institute and International Labour Force Organization (ILO) were used. Besides, the level of observation and unit of analysis in this project is major.

Findings: According to the results, European countries have higher female economic participation rate than Middle East countries. The average of this rate in European and Middle East countries is respectively 50.4% and 29.3%. Indeed,

although the average of total capital index in EU countries is 65.8%, it is 49.1% in Middle East countries, and there is a big difference between them. This condition, more or less, occurs in all subindexes and indicators of this index. Segregation of two studied countries groups on scattergram chart indicates that Middle East countries in capital index and its subindexes are poorer than EU countries. This result is in line with the theoretical viewpoint, and it refers to the classification of the developing degree of the countries according to economic participation rate. The study of distribution of capital kinds also shows that the highest difference belongs to institutional capital and the next levels belong to social and economic capitals respectively, and all declared differences were found to be statistically significant. Analytically, there is a positive and significant correlation between female economic participation rate in the studied countries and total capital index and its sub-indexes. The amount of this correlation with total capital index, institutional capital, economic capital, and social capital is respectively .794, .793, .765 and .688. Moreover, linear regression analysis represents that about 70% of female economic participation rate in the studied countries is explained by capital kinds, and only the remained 30% will be explained by the other variables unnoticed in this project. This result clearly emphasizes the impact of major and constructional variables on female economic participation in labour market. Standardized coefficient (β) amount also suggests that institutional capitals have more important role for declaring the female participation in labour market (0.746). The next levels for declaring the female economic participation in labour market belong to economic (0.613) and social (0.526) capitals.

Discussion: Female labour force participation is one of the signs of development and due to its own reasons and outcomes it can be regarded as an economic-social phenomenon. As mentioned earlier, both economic and non-economic factors affect this subject. Therefore, the aim of this project is to investigate the role of capital construct on female labour force participation in European Union and Middle East countries.

Economic participation is a field in which actors act in it in proportion to have some kinds of capital. Therefore, capital is the positive capacity and potential for facilitating the economic actions. In other words, good institutional, financial, and

social conditions can be suitable backgrounds for people and female economic participation as well. Whereas, in societies where wealth capitals, gender inequalities such as unequal access to capitals is low or parallel to Lerner and World Economic Forum findings, high gender inequalities and discriminations, such as inequality in access to resources and capitals in developing countries of Middle East is supposed to exist. Therefore, affluence of capital kinds and also decrease of gender inequalities will increase women's inputs to economic fields and facilitate their economic participation. By preparing these facilities, it is hoped that unused human resource capacity in Middle East countries will be used in the future.

In comparison with previous research studies, the results of this project are in accordance with development and economic participation hypothesis which focuses on U-form relation between entering the women to labour market and development in a passing society from tradition to modernity, and Lerner's findings (2004) that insist on limited social attendance and economic participation of women caused by capital leakage and gender inequality in Middle East countries. Also the observed strong and positive relationship between economic capitals and female labour force participation in the present research confirms the asserted relationships between economic capacities and female labour force participation in the previous studies (Seraj, 1984; Clark et al., 1991; Bloom & Brender, 1993; Safai Pour & Zadvali Khajeh, 2016). the positive relation between education and female labour force participation documented in static study of Yakubu (2010) and the findings of the panel study of Klasen and Lamanna (2009) was supported by the results of this project.

The first innovation of the present study is the empirical documentation of the effect of institutional capitals on female labour force participation in the studied countries. In general, excellent institutional and economic conditions make the society grow and social capitals facilitate the female labour force participation. Another innovation is doing an international comparative-analytical investigation in two groups of countries with very different conditions for female labour market. The previous studies conducted at international level were simply descriptive, without purposeful classification of the different groups of countries, and the number of variables was limited.

Ethical Considerations

Authors' contributions

All authors contributed in producing of the research.

Funding

In the present study, all expenses were borne by the author and he did not have any sponsors.

Conflicts of interest

The authors declared no conflict of interest.

Acknowledgments

In this article, all rights relating to references are cited and resources are carefully listed.

مقدمه

هامیلتون هولت می‌گوید، هیچ‌چیز ارزشمندی آسان به دست نمی‌آید و تنها راه رسیدن به نتایج خوب و ماندگار، کار و تلاش مستمر است. از این‌رو، امروزه کم‌تر نوشته‌ای را در ادبیات توسعه می‌توان یافت که از مشارکت و به‌صورت خاص مشارکت اقتصادی به‌عنوان موتور محرکه توسعه، بحثی به میان نیاورده باشد. مشارکت اقتصادی جزء لاینفک توسعه اقتصادی است و عدم بسترسازی برای مشارکت، علاوه بر نظام اقتصادی، نظام اجتماعی را نیز به چالش می‌کشد.

از این منظر، کنشهای اقتصادی زنان به‌عنوان نیمی از جمعیت جوامع مهم است. تا حدی که در دنیای امروز نرخ مشارکت اقتصادی زنان یکی از معیارهای درجه توسعه‌یافتگی جوامع است (میرزایی، ۲۰۰۴).

با وجود اینکه در چند دهه گذشته روند عمومی اشتغال زنان در فعالیتهای اقتصادی به‌ویژه در جوامع شهری در حال افزایش بوده است، ولیکن عملکرد کشورها بسیار متفاوت است. در حالی که در کشورهای پیشرفته سهم زنان از اشتغال و مشاغل حرفه‌ای در سطح وسیعی افزایش یافته است، در کشورهای در حال توسعه با وجود افزایش محدود سهم زنان در بخشهای صنعت و خدمات، اغلب آنان مشغول خانه‌داری بوده و یا در فعالیتهای غیررسمی مشارکت دارند (نحوی، ۲۰۱۲).

بر اساس برآوردهای سازمان بین‌المللی کار در سال ۲۰۱۶ میانگین نرخ مشارکت اقتصادی جمعیت ۱۵ ساله و بیش‌تر جهان ۶۳ درصد، حداکثر و حداقل آن به ترتیب ۸۶/۴ و ۴۰/۱ درصد گزارش شده است. در حالی که میانگین این نرخ برای مردان ۷۳/۵ درصد با حداکثر ۹۳/۸ و حداقل ۴۶/۱ درصد است؛ میانگین نرخ مذکور برای زنان ۵۲/۳ درصد با حداکثر ۸۶/۳ و حداقل ۱۲ درصد است (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۱۶). همچنان که پیدا

است علت عمده تفاوت نرخ مشارکت اقتصادی کشورها، دامنه وسیع تغییرات این نرخ در بین زنان کشورهای مختلف است. بر اساس این آمار، بیشترین مقدار این نرخ در کشورهای توسعه یافته از جمله کشورهای اروپایی و کمترین آن در کشورهای در حال توسعه از جمله عراق، اردن، لبنان، الجزایر، سوریه و ایران اتفاق افتاده است. به گونه‌ای که میانگین مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای اتحادیه اروپا ۵۰/۴ درصد و کشورهای خاورمیانه ۲۹/۳ درصد است. همچنین، بر اساس این منبع نرخ مشارکت اقتصادی زنان ایرانی ۱۷/۶ درصد است (سازمان بین‌المللی کار، ۲۰۱۶) که نتایج آمارگیری نیروی کار مرکز آمار ایران نیز با ۱۶/۳ درصد تقریباً آن را تأیید می‌کند (مرکز آمار ایران، ۲۰۱۶).

از حیث نظری، مشارکت اقتصادی زنان کنشی اقتصادی است که در اصل دلالت صرف بر عملکردها و فعالیتهای اقتصادی نداشته، بلکه با وجوه اجتماعی، فرهنگی و شناختی افراد نیز مرتبط است. با تاسی از وبر به‌عنوان یکی از نخستین اندیشمندان جامعه‌شناسی اقتصادی، این «پدیده اقتصادی»، متأثر از «پدیده‌های مربوط به اقتصاد» و مؤثر بر «پدیده‌های مشروط به اقتصاد» است (وبر، ۱۹۹۹). به عبارت دیگر، تأکید محض بر رویکردهای نظری اقتصادی در تحلیل این کنش ممکن نبوده، بلکه تمسک به رویکردی بین‌رشته‌ای و تحلیل چند سطحی اهمیت دارد.

از این منظر، به نظر می‌رسد زنان کشورهای خاورمیانه در مقایسه با زنان کشورهای اتحادیه اروپا با پیامدهای توسعه‌نیافتگی و مشکلات ساختاری متأثر از آن دست‌وپنجه نرم می‌کنند. در این خصوص، یکی از عوامل مهم اثرگذار بر مشارکت اقتصادی پایین، فقر سرمایه (شهبازی، ۲۰۱۷) و توزیع به لحاظ جنسیتی نابرابر آن است. به عبارتی، زنان کشورهای این منطقه در حالی باید کنش اقتصادی را تجربه نمایند که هم از فقر سرمایه و هم از نابرابری جنسیتی در انجام فعالیتهای اقتصادی رنج می‌برند (لرنر، ۲۰۰۴).

به‌طور کلی، در حالی که کشورهای خاورمیانه با نابرابری جنسیتی دست‌وپنجه نرم می‌کنند

(مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۷)، شواهد تجربی حاکی از آن است که نابرابری جنسیتی عملکرد اقتصادی کشورها را مختل، توانایی آنها در بهره‌مندی از ظرفیتهایشان کاهش و سرانجام رشد و بهره‌وری اقتصادی را کند می‌کند (همتی، ۲۰۱۳). از این رو، مقاله حاضر بر آن است با رویکردی تطبیقی به بررسی نقش سرمایه در مشارکت اقتصادی زنان کشورهای اتحادیه اروپا و خاورمیانه بپردازد.

بنابراین، مسئله این پژوهش بررسی تأثیر سرمایه (انواع سرمایه) در مشارکت اقتصادی زنان کشورهای خاورمیانه در مقایسه با زنان کشورهای اتحادیه اروپا است. متناظر با مسئله پژوهش، سؤال اصلی پژوهش این است که وضعیت مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای اتحادیه اروپا و خاورمیانه چگونه است؟ و نقش انواع سرمایه در مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مذکور چیست؟

رویکردهای نظری

واکاوی پیشینه موضوع حاکی از نقش عوامل مختلف بر مشارکت اقتصادی زنان است. در این ارتباط، محققین با توجه به علایق شناختی خویش سهم متغیرهای اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و ... را برجسته کرده‌اند. برخی از محققین باورهای دینی، عوامل اجتماعی و فرهنگی را مانعی بر سر راه اشتغال زنان در کشورهای مسلمان دانسته‌اند و بر این باورند که این عوامل به‌مثابه سدی بر سر راه به‌فعلیت رسیدن توانمندی زنان قرار گرفته‌اند. در مقابل گروهی دیگر ظرفیت و ساختارهای اقتصادی را مهم‌ترین عوامل مؤثر بر حضور زنان در بازار کار معرفی کرده‌اند (سراج، ۱۹۸۴؛ بلوم و برندر، ۱۹۹۳؛ کلارک و همکاران، ۱۹۹۱؛ صفایی‌پور و زادولی خواجه، ۲۰۱۶) و بر نقش عواملی از جمله تولید ناخالص داخلی، سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، باز بودن فضای تجاری و تملک دارایی بر مشارکت اقتصادی زنان تأکید نموده‌اند. همچنین، نقش سرمایه انسانی و تحصیلات (یاکوبا، ۲۰۱۰ و کلاسن

و لامنا، ۲۰۰۹) و نابرابریهای جنسیتی عمومیت یافته (یاکوبا، ۲۰۱۰؛ ایورسن و روزن بلاث، ۲۰۰۸ و مامن و پاکسون، ۲۰۰۰) به عنوان موانع مهم بر مشارکت اقتصادی و اشتغال زنان مستند شده است.

از آنجایی که پژوهش حاضر در صدد بررسی نقش سرمایه در مشارکت اقتصادی زنان است، نخست مفاهیم مشارکت اقتصادی و سرمایه تعریف و در ادامه به بررسی تأثیر سرمایه‌های اقتصادی، نهادی و اجتماعی بر مشارکت اقتصادی زنان پرداخته می‌شود.

آلن بیرو اصطلاح مشارکت را به معنی سهمی در چیزی یافتن و از آن سود بردن و یا در گروهی شرکت جستن و با آن همکاری داشتن تعریف کرده است (غفاری، ۲۰۰۷). همچنین، مشارکت اقتصادی، به مفهوم مشارکت در نیروی کار است و از این رو، مشارکت اقتصادی، حضور بالفعل (افراد شاغل) و بالقوه افراد (افراد بیکار) در بازار کار است (سازمان ملل، ۲۰۱۰).

همچنین، سرمایه یکی از غنی‌ترین سازه‌های مفهومی و نظری در ملاحظات جامعه‌شناسی و اقتصادی کلاسیک و معاصر است و می‌توان منشأ آن را در اندیشه مارکس جستجو کرد. سرمایه یک مفهوم و درعین حال یک نظریه است. به عنوان یک مفهوم، سرمایه‌گذاری و منابع با ارزش در جامعه سرمایه محسوب می‌شوند. سرمایه به عنوان یک نظریه سازوکاری محسوب می‌شود که به وسیله آن منابع باارزشی تولید، بازتولید و انباشت می‌شوند (لین و اریکسون، ۲۰۰۸). مارکس سرمایه را به عنوان بخشی از ارزش افزوده که در فرآیند تولید پدید می‌آید، تعریف می‌کند. او همچنین یک نظریه از سرمایه ارائه می‌دهد که مستلزم روابط استثماری بین صاحبان ابزار تولید و نیروی کار است. با کسب ارزش افزوده که از تفاوت بین ارزش تولید و ارزشهای بازار و مصرف به دست می‌آید، استثمارکننده (سرمایه‌دار) قادر است بخشی از آن را برای تولید و بازتولید بیشتر کالاها سرمایه‌گذاری کند و ارزش افزوده بیش تری به دست آورد (توسلی، ۲۰۰۵؛ عبدالمهی و همکاران، ۲۰۱۱).

این مفهوم در نیم قرن گذشته دستخوش تحولاتی گردیده است که به واسطه آن شاهد ظهور نظریه‌های جدید سرمایه نظیر سرمایه انسانی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی هستیم (توسلی، ۲۰۰۵). نظریه‌های جدید تعریف مشابه اما تحلیلهای متفاوت از سرمایه ارائه می‌دهند که در آنها سرمایه‌گذاری و بازگشت سرمایه ممکن است کارگران را هم در برگیرد. به‌طور مثال، نظریه سرمایه انسانی، سرمایه‌گذاری در منابع انسانی (مهارت‌های فنی و دانش) را مطرح می‌کند که ممکن است بازگشت و پیامدهای اقتصادی هم به همراه داشته باشد (لین و اریکسون، ۲۰۰۸).

از این رو، در ادبیات متأخر در کنار برداشت صرفاً اقتصادی از سرمایه، جوانب دیگری نیز لحاظ شده است. به‌عنوان مثال، بوردیو (۱۹۹۷) سه شکل بنیادی اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی برای این مفهوم بیان می‌کند. مؤسسه لگاتم نیز ضمن واکاوی سازه سرمایه، آن را در سه بعد اقتصادی، نهادی و اجتماعی توسعه، عملیاتی و مورد سنجش قرار می‌دهد (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

در پژوهش حاضر، به علت دسترسی به داده‌های مؤسسه لگاتم، تقسیم‌بندی مذکور اساس کار قرار گرفته است؛ بنابراین، در ادامه به تشریح رویکردهای مختلف سازه سرمایه و ارتباط آن با مشارکت اقتصادی زنان پرداخته می‌شود.

رویکرد اقتصادی به سرمایه

در تصویر مارکس از جامعه سرمایه‌داری، سرمایه بیانگر دو عنصر مرتبط اما متمایز است. از یک سو، سرمایه بخشی از ارزش اضافی است که توسط کارگران تولید شده اما نصیب سرمایه‌دار می‌شود. از سوی دیگر، سرمایه بیانگر یک سرمایه‌گذاری از سوی سرمایه‌گذاران (در تولید و گردش کالاها) به امید بازدهی و کسب سود در بازار است. سرمایه به‌عنوان بخشی از ارزش اضافی محصول یک فرایند است. درعین حال سرمایه و ارزش اضافی حاصل

از آن مرتبط با یک بازدهی / بازتولید فرایند سرمایه‌گذاری و ارزش اضافی بیش‌تر هستند و این طبقه مسلط است که سرمایه‌گذاری می‌کند و ارزش اضافی را نصیب خود می‌کند (توسلی، ۲۰۰۵). به‌طورکلی و در سطح کلان قابل استنباط است که سرمایه‌گذاری بیش‌تر (سرمایه اقتصادی) امکان به‌کارگیری نیروی کار بیش‌تر را فراهم می‌آورد.

همچنین، آدام اسمیت در کتاب «ثروت ملل» می‌گوید، زمانی که مردم به‌صورت ارادی برای مالکیت خودشان و نیازهای دیگران تلاش می‌کنند، در کنار رشد سرمایه مادی، استانداردهای زندگی ترقی می‌کند و این شرایط به برکت شرایط کسب‌وکار آزاد که وجود آن خود یک سرمایه است، ایجاد می‌شود. چرخ لنگر یک اقتصاد از انباشت سرمایه اضافی و درعین‌حال فراهم کردن منابع برای سرمایه‌گذاری بیش‌تر بروز و ظهور می‌یابد (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

به‌طورکلی، سرمایه‌های اقتصادی در انبساط بازار کار، نقش فرصت‌آفرین و برانگیزاننده دارند. در این فرایند و با گسترش روند توسعه و ایجاد فرصت‌های برابر، زنان به‌طور فراینده در بازار کار مشارکت می‌کنند و شمار زنان شاغل در خارج از خانه افزایش می‌یابد. به این معنا که در سطوح پایین توسعه‌یافتگی ذخیره فراوانی از نیروی کار زنان وجود دارد که در آمار و ارقام منعکس نمی‌شود، ولی به‌محض آنکه فرصت‌های شغلی مناسب پدید آید آنها که خانه‌نشین و مشغول خانه‌داری هستند، آماده کار کردن خواهند شد (گیلیس، ۲۰۰۰). بر اساس شواهد تجربی، از آنجایی که کشورهای توسعه‌یافته حد قابل‌قبولی از سرمایه ازجمله سرمایه اقتصادی را در اختیار دارند، امکان ایجاد فرصت‌های شغلی برابر و مناسب برای شهروندان و زنان مفروض است. در نتیجه یکی از پیش‌فرض‌های مشارکت اقتصادی زنان محقق است (کریمی، ۲۰۱۶).

در این ارتباط، کمپل و تاناکا با تأسی از تئوری نوسازی معتقدند کنار گذاشتن زنان از بازار کار با نظریه زنان در توسعه مطابقت دارد. حسب این تئوری، در مراحل اولیه توسعه،

زنان نقش چندانی در بازار کار ندارند. از دلایل این امر علاوه بر تبعیضهای جنسیتی، مسائل فرهنگی و سطح پایین دستاوردهای آموزشی زنان و محدودیت منابع فیزیکی (اقتصادی) است (میلانی علمی، ۲۰۱۴؛ کاگاتای و اوزلر، ۱۹۹۵).

همچنین، علاوه بر سطح توسعه‌یافتگی اقتصادی، ساختار اقتصادی کشورها نیز نقش کلیدی در گشایش بازار کار زنان دارد. به‌عنوان مثال، در اقتصادهای وابسته به نفت فرصتهای شغلی برای زنان محدود است. وابستگی به نفت بر کاهش حضور زنان در بازار کار و روابط جنسیتی اثر می‌گذارد. ناتوانی زنان برای حضور در کارهای غیرکشاورزی عواقب عمیق اجتماعی را در پی دارد (راس، ۲۰۰۸). به تعبیری، کشورهایی که سهم عمده‌ای از درآمد آنها از فروش نفت حاصل می‌شود، دولتمردان احساس نیاز چندانی به دیگر منابع غیرنفتی نمی‌کنند و انگیزه‌ای برای کسب درآمد از طریق فراهم کردن زمینه کار برای آحاد شهروندان به‌ویژه زنان نمی‌بینند و در نتیجه مشارکت زنان در بازار کار این‌گونه کشورها محدود می‌شود. بنابراین، به نظر می‌رسد کمیت و کیفیت سرمایه‌های اقتصادی می‌تواند به‌طور مستقیم و از طریق فراهم آوردن زمینه کار و فعالیت یا در ارتباط و از طریق دیگر اشکال سرمایه بر مشارکت اقتصادی زنان مؤثر باشد. از این‌رو، کشورهای در حال توسعه از جمله کشورهای خاورمیانه که معمولاً با مشکلات مزمن اقتصادی دست‌وپنجه نرم می‌کنند و از سویی دیگر نابرابریها و شکاف جنسیتی از شیوع بالایی برخوردار است، قادر به ایجاد فرصتهای کافی و عادلانه برای عرضه نیروی کار شهروندان به‌ویژه زنان نیستند.

رویکرد نهادی به سرمایه

در سالهای اخیر با کاسته شدن از نفوذ فراگیر الگوهای والرایی در اقتصاد، عموماً پذیرفته شده که نهاد مهم است و ساختارهای تشویقی همراه آن به طرز چشمگیری بر عملکرد اقتصادی تأثیر می‌گذارند (میر، ۲۰۰۳). با وجود دیدگاههای مختلف نهادی، وجه مشترک

آنها این است که چیزهایی که در سطح بالاتر شکل می‌گیرند برای تبیین فرایندها و پیامدها در یک سطح پایین‌تر استفاده می‌شوند. نهادگرایان از تبیینهای فردی اجتناب می‌ورزند و به همین دلیل در مواردی به ساختارگرایی صرف نقد می‌شوند (آمنتا و رامسی، ۲۰۱۰)؛ بنابراین، دیدگاههای نهادی تلاش می‌کنند تا با برجسته کردن تفاوت در آرایشهای نهادی کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه، نقش نهادها را در تحلیل مباحث مختلف برجسته کنند. از این منظر، در ادامه به بیان دیدگاههای نظری مرتبط با مقولات نهادی مؤثر بر بازار کار پرداخته می‌شود.

در بخش عمده‌ای از متون مربوط به اقتصاد نهادی جدید اهمیت دولت به رسمیت شناخته می‌شود و به این امر می‌پردازد که چگونه می‌توان از قدرت دولت برای اعمال قراردادها و حقوق مالکیت استفاده کرد و چگونه می‌توان از مطالبات مصادره‌ای دولت در خصوص مالکان خصوصی جلوگیری کرد. توصیه معمول در این نوشتارها تأسیس دولت قوی و محدود است (میر، ۲۰۰۳). در این ارتباط، نورث و واین گست (۱۹۸۹) توجه خود را به سازوکارهای سیاسی تعهد قابل قبولی معطوف کرده‌اند که تا حد زیادی موجب تفاوت میان داستانهای موفق اروپای غربی و آمریکای شمالی از دیگر نقاط جهان شده است. این سازوکار در غرب اساساً شامل خودالزامی حکام می‌شود؛ یعنی حکام به‌طور قابل قبولی خودشان را به آزادیهای شخصی، عدم تجاوز و رعایت حقوق مالکیت خصوصی متعهد کرده‌اند و بنابراین شکوفایی شرکتهای خصوصی، کسب‌وکار و بازارهای سرمایه را ممکن می‌سازد. البته با وجود محدودیتهای دیگر (از جمله فن‌آوری، جمعیت، بوم‌شناختی و فرهنگی) این امر شرط قطعی نیست (میر، ۲۰۰۳).

یکی از مسائل اقتصاد نهادی که هنوز به‌طور کافی در زمینه توسعه‌یافتگی حل نشده، این است که چرا نهادهای کژکارکرد اغلب مدت مدیدی دوام می‌آورند. نورث و واین گست (۱۹۸۹) به سازوکارهای خود تقویت‌کننده‌ای اشاره کرده‌اند که در هنگام فعال بودن

فراگردهای وابسته به مسیر وجود دارند و موجب تداوم نهادهایی می‌شوند که از نظر اجتماعی زیربینه هستند. به‌عنوان مثال، راهی که بعضی گزینشگران اولیه برای تطبیق با منافع خود انتخاب کرده‌اند، در کل نظام برای مدت زیادی حفظ می‌شود و نهادهای بالقوه مناسب‌تر آینده را تضعیف می‌کنند.

از دیگر شرایط نهادی مانع در مسیر توسعه و دستاوردهای اقتصادی می‌توان، عدم خودالزامی حکام سیاسی به حقوق مالکیت خصوصی، تعارض توزیعی و نامتقارن بودن قدرت چانه‌زنی، کارشکنی گروه‌های ذینفع و ... را نام برد (میر، ۲۰۰۳). به‌گونه‌ای که هیچ‌گونه الگویی بدون در نظر گرفتن نقش حکومت‌داری (حکمرانی) در ایجاد و تقویت سرمایه کامل نیست. نهادها می‌توانند نظم و نه پیامدهای آن را تأمین کنند. نهادها هم برای استفاده و هم برای سوءاستفاده بسته به خصیصه ملی انعکاس یافته در مردمی که آنها را هدایت می‌کند، قابل‌بحث هستند. نهادها از جمله قوانین و مقررات از مهم‌ترین مقولات نهادی در دستاوردهای اقتصادی هستند و شیوه به‌کارگیری آنها نقش بسیار مهمی در رهایی یا اسارت ملت‌ها بازی می‌کنند (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

به‌عنوان مثال، سوئد از نظر قوانین برابری زن و مرد پیشاپیش دنیای غرب است. از این رو، بخش عظیمی از زنان در سوئد شاغل مزدبگیر هستند. در دهه ۱۹۹۰ حدود ۸۰ درصد زنان ۱۶-۶۴ ساله نوعی کارمزد و حقوق‌بگیری انجام می‌داده‌اند. تسهیلات نهادی پشتیبان از جمله برابری جنسیتی در کار، مرخصی قبل و بعد از زایمان، امکانات مراقبتی و تربیتی اطمینان‌بخش برای کودکان از جمله مهدکودکها، تسهیلات بعد از ساعات مدارس و روزهای تعطیل برای کودکان تا ۱۲ سال (به‌عنوان نهادهای پشتیبان) در اشتغال زنان تأثیرگذار بوده است (گیدنز، ۲۰۰۴).

به‌عنوان یک قاعده عام، نهادها نقش تسهیلگر/تحدیدگر در مشارکت اقتصادی شهروندان در کل و به‌طور خاص در بین زنان ایفاء می‌کنند. دولت پاسخگو، حکمرانی خوب، حاکمیت

منطق و عقلانیت، قوانین و مقررات مناسب، احترام به آزادیهای شخصی، رعایت حقوق مالکیت خصوصی، نهادهای پشتیبان و ... از جمله عواملی نهادی هستند که نقش تعیین کننده در ایجاد انگیزه برای کنش اقتصادی شهروندان دارند. به گونه ای که کشورها با توجه به سطح توسعه شان شرایط کم و بیش مشابهی در سرمایه نهادی دارند. شرایط نهادی خوب به ویژه شرایط نهادی به لحاظ جنسیتی برابر سرمایه ای است که مشارکت اقتصادی زنان را در میدانهای اقتصادی تسهیل می کند و فقدان آن می تواند محدود کننده باشد.

رویکرد اجتماعی به سرمایه

در ادامه مفهوم و نظریه مارکس از سرمایه، از دهه ۱۹۶۰ به این سو، شاهد ظهور نظریه های جدید سرمایه همچون سرمایه انسانی، سرمایه فرهنگی و سرمایه اجتماعی هستیم. با وجود تمام اصلاحات و جرح و تعدیلهایی که در این نظریه صورت گرفته است، اندیشه اصلی مفهوم سرمایه یعنی «سرمایه گذاری با بازدهی مورد انتظار» در همه نظریه های زیرمجموعه سرمایه حفظ و در عین حال، تبیین طبقاتی مستتر در مفهوم کلاسیک سرمایه، به عنوان یک جهت گیری نظری ضروری حذف شده است. به عنوان مثال، می توان از نظریه سرمایه انسانی شولتز (۱۹۶۱) و نظریه سرمایه اجتماعی بوردیو (۱۹۹۰) نام برد (توسلی، ۲۰۰۵).

در رویکرد اجتماعی به سرمایه، سرمایه به عنوان منابع باارزشی در نظر گرفته شده است که برای کنشگران فردی و جمعی در یک جامعه بازدهی دارد. سرمایه اجتماعی از یک سو برای جامعه شناسان جاذبه دارد، چراکه در کنار سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی قرار می گیرد که به نظر می رسد دقت نظری بهتری دارند. برای اقتصاددانان دگرانندیش که نظریه متعارف اقتصادی را به دلیل غفلت محض از ساختارهای اجتماعی و سیاسی و تقلیل گرایی بیش از اندازه مورد نقد قرار می دهند، سرمایه اجتماعی مفهومی است با ظرفیت نظری قابل توجه که اجازه می دهد با استفاده از آن صورت بندی مناسب تری از علل تحولات

اقتصادی ارائه شود. جهت‌گیری مرکزی در توسعه مفهومی سرمایه اجتماعی این است که سرمایه اجتماعی در روابط اجتماعی کسب می‌شود و تولید آن فرآیندی است که به‌وسیله آن «ارزش افزوده» از طریق سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی حاصل می‌شود. سرمایه اجتماعی به نقش ساختارها و روابط اجتماعی در توسعه جوامع و عملکرد فردی می‌پردازد (لین و اریکسون، ۲۰۰۸).

کلمن ضمن تأکید بر اینکه سرمایه فیزیکی، سرمایه انسانی و سرمایه اجتماعی در کنار سرمایه اقتصادی فعالیت تولیدی را تسهیل می‌نمایند، بیان می‌دارد که سرمایه انسانی در دانش و مهارتی که فرد کسب کرده است، تجسم پیدا می‌کند. سرمایه انسانی با تغییر دادن افراد در دادن مهارت‌ها و توانایی‌هایی به آنها پدید می‌آید و افراد را توانا می‌سازد تا به شیوه‌های جدید رفتار نمایند. از نظر وی، سرمایه اجتماعی از طریق کارکردش تعریف می‌شود و انواع خاصی از ساختارهای اجتماعی به میزان بیش‌تری از سایرین کنشهای افراد را تسهیل می‌کنند. در این ارتباط بر مجموعه‌ای از چارچوبهای اولیه سرمایه اجتماعی (مفاهیم ارزشی) در فرایند رشد و توسعه اجتماعی و ادراکی افراد تأکید می‌کند و از این حیث بر نهاد خانواده و مذهب و سایر نهادهای جامعه‌پذیری تأکید بیشتری می‌کند (کلمن، ۱۹۹۸).

بورديو نظریه‌پرداز رهیافت میدانی در جامعه‌شناسی اقتصادی است. رهیافت وی در تحلیل کنش اقتصادی حول مفاهیم میدان، عادت و انواع متفاوتی از سرمایه (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و نمادین) دور می‌زند. طبق نظر بورديو، اقتصاد و پدیده‌های اقتصادی را می‌توان به‌منزله یک میدان مفهوم‌پردازی کرد. ساخت یک میدان را می‌توان برحسب انواع مختلف سرمایه و عادات اقتصادی (پیش‌تمایلات اقتصادی) تحلیل کرد (بورديو، ۱۹۸۹ و سوئدبرگ، ۲۰۱۲). در نگاه بورديو سرمایه مترادف با قدرت است (بورديو، ۱۹۸۹) که کنشگران مقادیری از انواع آن به میدان اقتصادی (در اینجا، نرخ مشارکت اقتصادی) آورده و در فرایند تبدیل‌پذیری و مصرف انواع سرمایه، کنشهای مترتب بر آن شکل می‌گیرد (تاجبخش، ۲۰۰۶). از حیث

جنسیت، بورديو معتقد است طبقه‌بندی جنسیتی مبتنی بر سلسله‌مراتب دووجهی و ابزاری برای تمایزگذاری است؛ یعنی طبقات مرد و زن مانند طبقات فرادست و فرودست، بالا و پایین و اولیه و ثانویه است. از نظر وی، این نوع نگاه طبقاتی به زنان و مردان در بین مردم وجود داشته و نهادینه شده است. وی معتقد است که باورهای ناصحیح جنسیتی به نحوی ملکه ذهن کنشگران انسانی شده است که نه تنها تحمیل‌کنندگان آن، بلکه زنان جامعه که هدف این کلیشه‌ها هستند، آنها را پذیرفته‌اند. بورديو بر نقش و اهمیت جامعه‌پذیری در ایجاد و توسعه و یا تعدیل این کلیشه‌ها تأکید دارند (احمدی، ۲۰۰۴).

از نظر فوکویاما نیز سرمایه اجتماعی تأثیر زیادی بر کارایی عملکرد اقتصادهای مدرن دارد. وی هنجارهای به‌صورت نهادی ساخته شده را سرچشمه سرمایه اجتماعی می‌داند و این هنجارها به‌صورت عقلانی و غیرعقلانی وجود دارند (فوکویاما، ۲۰۰۰). حسب دیدگاه فوکویاما، سرمایه اجتماعی سنتی در دسرساز است، چراکه نوسازی اقتصادی متضاد با فرهنگ و سازمان اجتماعی سنتی تلقی می‌شود. به‌طوری‌که یا نوسازی سازمان سنتی را نابود خواهد کرد یا راه حرکتش به‌وسیله نیروهای سنت‌گرا مسدود خواهد شد (تاجبخش، ۲۰۰۶).

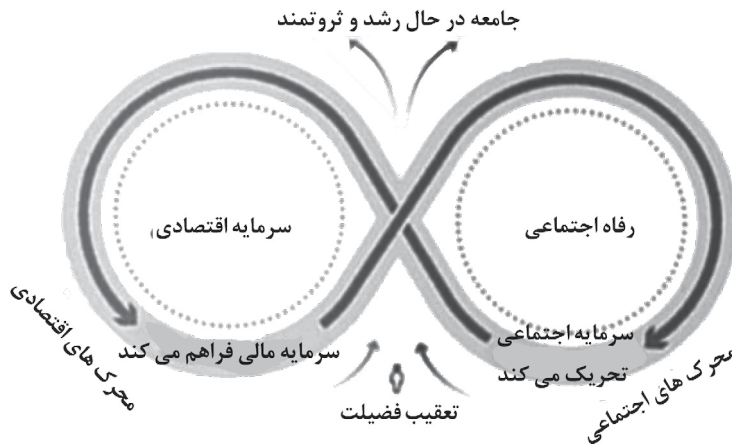
در دیدگاه اجتماعی از سرمایه، سرمایه‌های انسانی و اجتماعی یک منبع قدرت است که زنان ضمن مصرف آن در میدان اقتصادی امکان مشارکت اقتصادی می‌یابند؛ اما همان‌طور که بورديو نیز بیان می‌کند توزیع این سرمایه بین زنان و مردان یکسان نبوده و شرایط اجتماعی جوامع در بازتولید یا تعدیل این نابرابری مهم است. به‌عنوان مثال، ارزش ذاتی کار، ساختارهای مردسالار، نگرشهای جنسیتی به کار زنان و ... به‌عنوان منشأ قدرت می‌توانند نقش تسهیلگر/ تحدیدگر در مشارکت اقتصادی زنان داشته و در نهایت منجر به بازتولید نوعی دیگر از قدرت (سرمایه اقتصادی) شوند؛ بنابراین، در جوامعی که ارزشها، هنجارها، عادات فرهنگی و به‌طورکلی سرمایه اجتماعی در مسیر و هماهنگ با توسعه باشد، شرایط برای ایفای نقشهای اقتصادی زنان مهیا خواهد بود.

سرمایه از منظر مؤسسه لگاتم

در تعبیر مؤسسه لگاتم، سرمایه سازه‌ای است که می‌تواند در تعیین دستاوردهای فردی و اجتماعی مؤثر باشد (شکل ۱). در این مدل، سرمایه راستین بیش از سرمایه مادی است. سرمایه، هم به وسیله ثروت و دارایی اقتصادی و هم به واسطه رفاه اجتماعی و در یک رابطه تعاملی ایجاد می‌شود (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

چرخ لنگر یک اقتصاد از انباشت سرمایه اضافی و درعین حال فراهم کردن منابع برای سرمایه‌گذاری بیش‌تر بروز و ظهور می‌یابد. همچنین، به همان اندازه که استانداردهای زندگی ترقی می‌کند، سرمایه‌گذاری در اشکال مختلف توسعه انسانی از جمله دستاوردهای آموزشی و ... میسر می‌شود و در نتیجه به گذار مردم از فقر و ساختن سطوح بالاتری از انسجام، اعتماد و سرمایه اجتماعی کمک می‌کند. در مقابل، با افزایش سرمایه اجتماعی چرخ لنگر سرمایه اجتماعی تقویت و بازخورد آن مجدداً تقویت چرخ لنگر اقتصادی است. این وضعیت توصیفی از یک جامعه باثبات است که در آن سرمایه‌های مادی و غیرمادی در مسیر توسعه فردی و اجتماعی مصرف، بازتولید و انباشت می‌شود. همچنین، آنها می‌توانند در جهت تضعیف یکدیگر عمل کنند. به عنوان مثال، یک اقتصاد کم‌رُمق در فراهم کردن سرمایه موردنیاز برای ایجاد سرمایه اجتماعی قوی، ضعیف عمل می‌کند. به طور مشابه، سرمایه اجتماعی ضعیف منجر به نقصان در آموزش، سلامت و مشارکت شهروندان می‌شود که برای یک محیط بهره‌ور و اقتصاد قوی خیلی ضروری هستند. زمانی که هرکدام از این دو چرخ لنگرگاه بهره‌وری نداشته باشند، ورودی انرژی برای رشد کند می‌شود و اگر هر دوی این جهت دهنده‌های سرمایه موفق نباشند، نتیجه آن ملت همیشه در باتلاق فقر است (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

شکل (۱) مدل مفهومی مصرف و باز تولید سرمایه؛ موتور سرمایه لگاتم

منبع: Legatom, ۲۰۱۶

در صفحات پیشین به بررسی انواع سرمایه و اینکه چگونه کمیت و کیفیت انواع سرمایه در یک فرایند تعاملی تبیین کننده مشارکت اقتصادی زنان است، پرداخته شد. در این رویکرد، توزیع نابرابر سرمایه در بین کشورها با توجه به سطح توسعه مفروض است. به گونه ای که جوامع توسعه یافته مقادیر بیش تر و کشورهای در حال توسعه مقادیر کم تری از انواع سرمایه را در اختیار دارند. نظر به وجوه اشتراک و افتراق در ساختارهای اقتصادی و اجتماعی، تفاوت کشورهای خاورمیانه و اتحادیه اروپا نیز بر همین منطبق استوار و قابل استدلال است.

سرمایه نقشی اساسی در دستاوردهای اقتصادی دارد. به گونه ای که شکاف در توزیع اشکال غیراقتصادی سرمایه، به اندازه شکاف در پس اندازها یا شکاف ارز خارجی در بین کشورها اهمیت دارد. به نقل از جوزف استگلیتز، اقتصاددان ارشد بانک جهانی، امروزه بانک جهانی بخش عمده ای از تأکید خود را به امور غیرمادی از قبیل دانش، نهادها و فرهنگ

معطوف کرده و می‌کوشد چارچوب کامل‌تری برای توسعه جدید بیافریند. در ارتباط با اهمیت نقش سرمایه در توسعه پایدار، بر اساس ایده انباشت سرمایه، شکل‌گیری و افزایش سرمایه‌های انسانی و اجتماعی پیامد انباشت سرمایه اقتصادی است (میر، ۲۰۰۳).

همچنین، از دیگر وجوه تفاوت کشورهای توسعه‌یافته و درحال‌توسعه نابرابریهای توزیعی بین افراد از جمله نابرابریهای جنسیتی است. در این ارتباط، روابط متعامل توسعه، سرمایه و جنسیت در مشارکت اقتصادی زنان در بازار کار از اهمیت خاصی برخوردار است. دایان السون معتقد است که توسعه می‌بایستی بر محور نیروی انسانی تحقق یابد و به نقل از وی سرمایه انسانی در این زمینه از اهمیت خاصی برخوردار است. وی معتقد است در فرایند توسعه، در کشورهای درحال‌توسعه نقش زنان مورد غفلت قرار می‌گیرد و به بسیاری از حقوق آنان از جمله دسترسی برابر به فرصتها (سرمایه) توجه چندانی نمی‌شود (احمدی، ۲۰۰۴).

همچنین لرنز در بررسی فرایند گذار در تعدادی از کشورهای خاورمیانه به نابرابری و بی‌تعادلیهای موجود در این کشورها اشاره می‌کند. ایشان در بررسی فرایند گذار از جامعه سنتی در کشورهای خاورمیانه بیان می‌دارد که این کشورها در میانه فرایند نوسازی و حفظ سنتها قرار گرفته‌اند، به‌گونه‌ای که نه قادر به کنار گذاشتن سنتهای خود و ورود به عناصر فرهنگ غیرومی هستند و نه می‌توانند ارزشهای مسلط مردانه را تقلیل دهند. به نظر می‌رسد لازمه تحقق رهیافتهای نوسازی ایجاد برابری گسترده جنسیتی باشد (لرنز، ۲۰۰۴). در موافقت با نظر لرنز، نکته اصلی نظریه مبتنی بر جنسیت این است که موقعیت تابعی زنان در بازار کار و خانواده با یکدیگر مرتبط و جزئی از یک سیستم اجتماعی است که زنان تابع مردان هستند (کار، ۱۹۹۴).

در این ارتباط، بر اساس گزارش مجمع جهانی اقتصاد از نابرابری و شکاف جنسیتی که در آن به بررسی وضعیت نابرابری بین زنان و مردان در سراسر جهان پرداخته می‌شود،

کشورهای اروپایی با کم‌ترین مقدار نابرابری جنسیتی در صدر جدول و غالب کشورهای خاورمیانه در انتهای جدول و بیش‌ترین شکاف جنسیتی را دارند. در این گزارش رتبه ایران نسبت به مجموع کشورهای دنیا (۱۴۴ کشور)، ۱۴۰ است (مجمع جهانی اقتصاد، ۲۰۱۷).

شکل (۲) نشان می‌دهد چگونه فقر انواع سرمایه از یک‌سو و نابرابریهای جنسیتی از سوی دیگر، شرایطی را به وجود می‌آورند که در مجموع زنان کشورهای خاورمیانه مشارکت حداقلی در بازار کار داشته باشند و در مقابل زنان کشورهای اتحادیه اروپا سهم بالایی از مشارکت در بازار کار را به خود اختصاص دهند.

به تعبیری، یافته محوری مبانی نظری و مدل مفهومی نوشتار حاضر این است که زنان کشورهای توسعه‌یافته از مقادیر مناسبی از انواع سرمایه (در مقایسه با مردان) برخوردارند که به آنان انگیزه و توان مشارکت اقتصادی می‌دهد. در مقابل زنان کشورهای در حال توسعه هم از مقادیر محدود سرمایه و هم از نابرابری جنسیتی در رنج هستند و در نتیجه امکان مشارکت محدودی در بازار کار می‌یابند.

شکل (۲) مدل مفهومی سرمایه، توسعه و مشارکت اقتصادی زنان

کشورهای توسعه یافته	انواع سرمایه (اقتصادی، نهادی و اجتماعی)	کشورهای در حال توسعه
برابری جنسی		نابرابری جنسی
↓	↓	↓
متعادل	توزیع جنسی انواع سرمایه	نامتعادل
↓	↓	↓
مشارکت اقتصادی بالای زنان	دستاورهای اقتصادی زنان	مشارکت اقتصادی پایین زنان

روش

روش تحقیق و جامعه آماری

این پژوهش با روش اسنادی و تحلیل ثانویه روی داده‌های موجود^۱ انجام گرفته است. جامعه آماری تحقیق شامل ۳۷ کشور از کشورهای اتحادیه اروپا (۲۴ کشور) و کشورهای خاورمیانه (۱۳ کشور) بوده است. برای انجام این تحقیق از اطلاعات تولید شده توسط مؤسسه لگاتم^۲ و سازمان بین‌المللی کار^۳ استفاده شده است. بدیهی است سطح مشاهده و واحد تحلیل در این تحقیق کلان است. داده‌های موردنیاز برای تهیه شاخصهای مؤسسه لگاتم از منابع مختلف از جمله سازمان ملل، بانک جهانی، سازمان بین‌المللی پول، سازمان بهداشت جهانی، تحقیقات مستقل، سازمانهای مردم‌نهاد (از جمله عفو بین‌الملل، سازمان بین‌المللی شفافیت و داده‌های دانشگاهی) و ... گردآوری شده است. برخی داده‌ها نیز از دو پیمایش جهانی، نظرسنجی جهانی گالوپ و پیمایش افکار استفاده شده است. اطلاعات مربوط به مشارکت اقتصادی زنان نیز از آمار ارائه شده توسط سازمان بین‌المللی کار به دست آمده است.

روایی و پایایی داده‌ها

مؤسسه لگاتم دو محور اصلی برای سرمایه لحاظ کرده است. در این مدل سرمایه سازه‌ای است با ابعاد متعدد که در بالاترین سطح به این دو لنگرگاه اساسی تفکیک شده است. این مؤسسه، در گام نخست طی مطالعات و تحقیقات دانشگاهی گسترده بالغ بر ۲۰۰ متغیر برای سنجش ثروت اقتصادی و رفاه اجتماعی شناسایی می‌کند. در نهایت با استفاده از تکنیکهای آماری، متغیرهای مذکور پالایش و به ۱۰۴ متغیر کاهش می‌یابد. در مرحله بعدی به منظور

1. secondary data

2. Legatum Institute

3. International Labour Organization (ILO)

تأمین اعتبار داده‌ها، مؤسسه لگاتم لیست ۱۰۴ متغیر را به قضاوت کارشناسان دانشگاهی و سایر متخصصین مرتبط می‌سپارد و آنان در مورد پایایی منابع و اندازه‌گیری داده‌ها و توزیع متغیرها (معرفها) برای اندازه‌گیری ابعاد سرمایه اطمینان می‌دهند (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

بنابراین، اعتبار صوری داده‌های این پژوهش وامدار مبانی نظری و تمهیدات پژوهشی مؤسسه لگاتم در تولید داده‌ها است. باین‌حال، در پژوهش حاضر ابزار به کار گرفته شده برای حصول اطمینان از پایایی مقیاسهای تولید شده، آلفای کرونباخ است. بر مبنای این شاخص، پایایی مقیاس کلی سرمایه و ابعاد آن به شرح جدول (۱) است. همان‌طور که مشاهده می‌شود پایایی مقیاس کلی سرمایه و ابعاد آن بالا و قابل قبول است. در این ارتباط، هر قدر مقدار آلفای کرونباخ به ۱ نزدیک‌تر باشد، همبستگی درونی بین معرفها بیش‌تر و در نتیجه مقیاسها همگن‌تر خواهند بود. کرونباخ ضریب پایایی ۴۵ درصد را کم، ۷۵ درصد را متوسط و قابل قبول و ضریب ۹۵ درصد را زیاد پیشنهاد کرده است (کرونباخ، ۱۹۵۱). در بسیاری از منابع نیز مقادیر به دست آمده بالای ۰/۷ در این آزمون مطلوب تلقی می‌شود.

جدول (۱) میزان پایایی شاخص سرمایه و ابعاد آن

α	مقیاسها	ابعاد سرمایه
۰/۹۵	- کیفیت اقتصاد - محیط کسب و کار	سرمایه اقتصادی
۰/۹۵	- آزادیهای شخصی - حکمرانی	سرمایه نهادی
۰/۷۱	- سرمایه انسانی (آموزش) - سرمایه اجتماعی	سرمایه اجتماعی
۰/۹۳		شاخص کلی سرمایه

سنجش‌ها

کیفیت اقتصادی^۱: برای سنجش کیفیت اقتصادی، عملکرد کشورها در چهار زیرمحمور کلیدی؛ سیاستهای اقتصادی (به‌عنوان مثال، تجارت آزاد)، رضایت و انتظارات اقتصادی (به‌عنوان مثال رضایت از استانداردهای زندگی)، تعهدات (به‌عنوان مثال دستیابی مالی) و کیفیت و گوناگونی تولید (به‌عنوان مثال تنوع و کیفیت صادرات) اندازه‌گیری شده است.

محیط کسب و کار^۲: این متغیر با معرفی دسترس (زیرساختهایی همانند اینترنت، حمل و نقل و اعتبارات مالی)، انعطاف‌پذیری کسب و کار (هزینه‌های شروع یک کسب و کار)، مقررات شفاف و بی‌طرفانه (همانند حقوق مالکیت) و درک از شایستگی و فرصت اندازه‌گیری شده است.

حکومت‌داری^۳: متغیر حکومت‌داری با چهار معرف (حکومت کارا و مسئول، انتخابات بی‌طرفانه و مشارکت سیاسی، نقش قانون و سطح دموکراسی کشور) اندازه‌گیری شده است. **آزادیهای شخصی^۴:** این متغیر عملکرد کشورها را در دو سطح (آزادیهای شخصی و مدارای اجتماعی) اندازه‌گیری کرده است.

سرمایه انسانی (آموزش)^۵: متغیر آموزش عملکرد کشورها را در چهار حوزه (دسترس به آموزش، کیفیت آموزش، سرمایه انسانی و رقابتی بودن) اندازه‌گیری کرده است.

سرمایه اجتماعی^۶: برای اندازه‌گیری این متغیر عملکرد کشورها در سه زمینه انسجام و پیوستگی اجتماعی (سرمایه اجتماعی پل زدن^۷)، شبکه‌های اجتماعی خانوادگی (سرمایه اجتماعی پیوندی^۸)، مشارکت سیاسی و اعتماد^۹ به نهادها اندازه‌گیری شده است (مؤسسه لگاتم، ۲۰۱۶).

مشارکت اقتصادی^{۱۰}: مشارکت اقتصادی، مشارکت اقتصادی، حضور بالفعل و بالقوه افراد در بازار کار است. به عبارتی، از نیروی کار به افراد شاغل یعنی کسانی که کاری انجام

1. economic quality

2. business environment

3. governance

4. personal freedom

5. human capital (education)

6. social capital

7. bridging social capital

8. bonding social capital

9. trust

10. labour force participation

داده‌اند و افرادی که شاغل نبوده اما در جستجوی کار هستند (بیکار)، تعبیر می‌شود (سازمان ملل، ۲۰۱۰).

یافته‌ها

همان‌طور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود جامعه آماری این تحقیق کشورهای خاورمیانه و اتحادیه اروپا به تعداد ۳۷ کشور است. لازم به ذکر است اطلاعات برخی از کشورهای جامعه آماری به علت کامل نبودن اطلاعات متغیر وابسته یا متغیرهای مستقل کنار گذاشته شده است. کشورهای خاورمیانه حاضر در این پژوهش شامل مصر، ایران، ترکیه، عراق، عربستان سعودی، یمن، امارات متحده عربی، اردن، لبنان، عمان، کویت، قطر و بحرین است. همچنین، کشورهای اتحادیه اروپایی شامل اتریش، بلژیک، قبرس، جمهوری چک، دانمارک، استونی، فنلاند، فرانسه، آلمان، یونان، مجارستان، ایتالیا، لتونی، لوکزامبورگ، مالت، هلند، لهستان، پرتغال، رومانی، اسلواکی، اسلونی، اسپانیا، سوئیس و کرواسی است.

جدول (۲) توزیع نمونه به تفکیک کشورها

شرح	<i>f</i>	%
کشورهای اتحادیه اروپا	۲۴	۶۴/۹
کشورهای خاورمیانه	۱۳	۳۵/۱
کل	۳۷	۱۰۰

جدول شماره (۳) میانگین نرخ مشارکت اقتصادی زنان و شاخص کلی سرمایه، ابعاد و متغیرهای آن در کشورهای خاورمیانه و اتحادیه اروپا را به نمایش گذاشته است. همانطور که ملاحظه می‌شود میانگین نرخ مشارکت اقتصادی زنان و میانگین سرمایه، ابعاد و متغیرهای آن در کشورهای اتحادیه اروپا بیش‌تر از کشورهای خاورمیانه است.

میانگین نرخ مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای اتحادیه اروپا $50/4$ درصد و میانگین این نرخ در کشورهای خاورمیانه $29/3$ درصد است. همچنین، درحالی‌که میانگین شاخص کلی سرمایه در کشورهای اتحادیه اروپا $65/8$ درصد است، میانگین این شاخص در کشورهای خاورمیانه $49/1$ درصد است. بررسی بیش‌تر این جدول حاکی از آن است که این وضعیت کم‌وبیش در همه ابعاد و معرفهای متغیر سرمایه برقرار است. به تعبیری، در مجموع کشورهای خاورمیانه در شاخص سرمایه و ابعاد آن نسبت به کشورهای اتحادیه اروپا فقیر هستند. بررسی توزیع انواع سرمایه نشان می‌دهد که بیش‌ترین مقدار تفاوت در برخورداری از سرمایه نهادی است، به‌گونه‌ای که میانگین سرمایه نهادی کشورهای اتحادیه اروپا $70/2$ درصد و کشورهای خاورمیانه $40/6$ درصد است. همچنین، تفاوت در برخورداری از سرمایه اجتماعی در مرتبه دوم و تفاوت در برخورداری از سرمایه اقتصادی در مرتبه سوم قرار گرفته است. در بیان این تفاوتها، میانگین برخورداری از سرمایه اجتماعی و سرمایه اقتصادی در کشورهای اتحادیه اروپا به ترتیب $61/1$ و $65/5$ درصد و در کشورهای خاورمیانه نیز به ترتیب $50/7$ و $55/9$ درصد است (جدول ۳).

جدول (۳) میانگین سرمایه، ابعاد و مؤلفه‌های آن و مشارکت اقتصادی (%)

خاورمیانه	اتحادیه اروپا	شرح
۲۹/۳	۵۰/۴	مشارکت اقتصادی زنان
۴۹/۱	۶۵/۸	شاخص کلی سرمایه
۵۵/۹	۶۵/۵	سرمایه اقتصادی
۴۰/۶	۷۰/۲	سرمایه نهادی
۵۰/۷	۶۱/۱	سرمایه اجتماعی
۶۱/۰	۷۰/۵	کیفیت اقتصاد
۵۰/۸	۶۰/۵	محیط کسب و کار
۴۰/۸	۶۴/۳	حکمرانی
۴۰/۳	۷۶/۱	آزادیهای شخصی
۵۱/۵	۶۸/۷	سرمایه انسانی (آموزش)
۴۹/۹	۵۴/۵	سرمایه اجتماعی

همچنین، بررسی متغیرهای حاضر در جدول (۳) نشان می‌دهد در کشورهای اتحادیه اروپا آزادیهای شخصی به‌عنوان یک سرمایه نهادی، بیش‌ترین مقدار (متوسط ۷۶/۱ درصد) و سرمایه اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد سرمایه اجتماعی کم‌ترین مقدار (متوسط ۵۴/۵ درصد) را به خود اختصاص داده‌اند. در مقابل در کشورهای خاورمیانه، کم‌ترین مقدار سرمایه به آزادیهای شخصی (متوسط ۴۰/۳ درصد) و بیش‌ترین مقدار به کیفیت اقتصاد به‌عنوان یکی از متغیرهای سرمایه اقتصادی (متوسط ۶۱ درصد) اختصاص دارد.

جدول (۴) توزیع متغیرهای تحقیق (وابسته و مستقل) را نشان می‌دهد و برای سنجش تفاوتها در توزیع متغیرها در بین کشورهای خاورمیانه و اتحادیه اروپا از آزمون t استفاده شده است. بر اساس نتایج، تفاوت توزیع نرخ مشارکت اقتصادی زنان، شاخص کلی سرمایه، ابعاد و معرفهای آن در بین دودسته کشورهای مورد بررسی به لحاظ آماری معنی‌دار است. در تشریح یافته‌های این جدول:

- میانگین نرخ مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای اتحادیه اروپا ۵۰/۴ و در کشورهای خاورمیانه ۲۹/۳ درصد است. تفاوت مشاهده‌شده با ۱۴/۶ درجه آزادی و $t=۵/۷$ در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۰۱ معنی‌دار است. به تعبیری، تفاوت مشاهده‌شده ناشی از تصادف نبوده و پایین بودن نرخ مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای خاورمیانه در مقایسه با کشورهای اتحادیه اروپا امری عمومیت یافته است.
- میانگین شاخص کلی سرمایه برای کشورهای اتحادیه اروپا ۶۵/۸ و در کشورهای خاورمیانه ۴۹/۱ درصد به دست آمده است. اختلاف میانگین مشاهده‌شده با ۲۵/۳ درجه آزادی و $t=۶/۲$ در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۰۱ معنی‌دار است. در این مورد نیز پایین بودن میزان برخورداری کشورهای خاورمیانه از سرمایه در مقایسه با کشورهای اتحادیه اروپا اتفاقی نیست و به لحاظ آماری معنی‌دار است.
- بیش‌ترین میانگین تفاوت سرمایه بین دو گروه کشورهای مورد بررسی در سرمایه‌های

نهادی است. به گونه‌ای که کشورهای اتحادیه اروپا با $70/2$ درصد و کشورهای خاورمیانه با $40/6$ درصد، $29/6$ درصد اختلاف در برخورداری از این نوع سرمایه دارند. اختلاف میانگین مشاهده شده با $0/33$ درجه آزادی و $t=8/8$ در سطح خطای کوچک‌تر از $0/001$ معنی‌دار است.

- در مرتبه بعدی، دو گروه کشورهای مورد بررسی در برخورداری از سرمایه‌های اجتماعی با $10/9$ درصد تفاوت میانگین دارند. به گونه‌ای که برخورداری کشورهای اتحادیه اروپا در این نوع از سرمایه $61/6$ و کشورهای خاورمیانه $50/7$ درصد به دست آمده است. اختلاف میانگین مشاهده شده با $22/3$ درجه آزادی و $t=4/6$ در سطح خطای کوچک‌تر از $0/001$ معنی‌دار است.

- در سومین بعد سازه سرمایه (سرمایه‌های اقتصادی) بین کشورهای مورد بررسی کم‌ترین اختلاف میانگین به دست آمده است. به گونه‌ای که برخورداری کشورهای اتحادیه اروپا (با میانگین $65/5$ درصد) در این نوع سرمایه $9/6$ درصد از کشورهای خاورمیانه (با میانگین $55/9$ درصد) بیش‌تر است. اختلاف میانگین مشاهده شده با $22/3$ درجه آزادی و $t=4/6$ در سطح خطای کوچک‌تر از $0/001$ معنی‌دار است.

- همان‌طوری که ملاحظه می‌شود تفاوت‌های مشاهده شده بین میانگین همه معرف‌های تشکیل‌دهنده ابعاد سرمایه (کیفیت اقتصاد، محیط کسب‌وکار، حکمرانی، آزادی شخصی، آموزش و سرمایه اجتماعی) به لحاظ آماری در محدوده قابل قبول قرار داشته و معنی‌دار است.

جدول (۴) آزمون مقایسه میانگین متغیرهای تحقیق بر حسب گروه‌بندی کشورها

<i>p</i>	<i>df</i>	<i>t</i>	<i>M</i>	گروه‌ها	متغیرها
<۰/۰۰۱	۱۴/۵۶۰	۵/۶۹۹	۵۰/۴۲۵۸	کشورهای اتحادیه اروپا	مشارکت اقتصادی زنان
			۲۹/۳۰۸۵	کشورهای خاورمیانه	
<۰/۰۰۱	۲۵/۲۵۶	۶/۱۴۹	۶۵/۷۸۰۸	کشورهای اتحادیه اروپا	شاخص کلی سرمایه
			۴۹/۰۶۴۴	کشورهای خاورمیانه	
۰/۰۰۵	۱۸/۰۸۲	۳/۲۳۴	۶۵/۵۰۹۸	کشورهای اتحادیه اروپا	سرمایه‌های اقتصادی
			۵۵/۹۰۶۲	کشورهای خاورمیانه	
<۰/۰۰۱	۳۲/۹۸۳	۸/۷۵۲	۷۰/۲۰۵۲	کشورهای اتحادیه اروپا	سرمایه‌های نهادی
			۴۰/۵۷۵۰	کشورهای خاورمیانه	
<۰/۰۰۱	۲۲/۳۴۵	۴/۶۳۶	۶۱/۶۲۷۵	کشورهای اتحادیه اروپا	سرمایه‌های اجتماعی
			۵۰/۷۱۱۹	کشورهای خاورمیانه	
۰/۰۰۸	۱۸/۹۳۴	۲/۹۴۸	۷۰/۴۸۷۱	کشورهای اتحادیه اروپا	کیفیت اقتصاد
			۶۰/۹۶۶۹	کشورهای خاورمیانه	
۰/۰۰۳	۱۸/۱۲۰	۳/۴۲۰	۶۰/۵۳۲۵	کشورهای اتحادیه اروپا	محیط کسب‌وکار
			۵۰/۸۴۵۴	کشورهای خاورمیانه	
<۰/۰۰۱	۳۲/۲۹۷	۶/۵۴۶	۶۴/۲۹۷۹	کشورهای اتحادیه اروپا	حکمرانی
			۴۰/۸۱۰۸	کشورهای خاورمیانه	
<۰/۰۰۱	۳۳/۲۵۴	۱۰/۳۵۳	۷۶/۱۱۲۵	کشورهای اتحادیه اروپا	آزادی شخصی
			۴۰/۳۳۹۲	کشورهای خاورمیانه	
<۰/۰۰۱	۲۰/۷۲۹	۵/۶۵۶	۶۸/۷۱۳۸	کشورهای اتحادیه اروپا	آموزش
			۵۱/۴۸۶۹	کشورهای خاورمیانه	
۰/۰۴۷	۲۵/۲۹۵	۲/۰۹۳	۵۴/۵۴۱۳	کشورهای اتحادیه اروپا	سرمایه اجتماعی
			۴۹/۹۳۶۹	کشورهای خاورمیانه	

جدول (۵) آزمون مقایسه میانگین متغیرهای تحقیق برحسب گروه‌بندی کشورهای مورد بررسی را نشان می‌دهد. همان‌طور که مشاهده می‌شود مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مورد بررسی با شاخص سرمایه به صورت کلی و انواع آن همبستگی مثبت دارد. مقدار این همبستگی با شاخص کلی سرمایه ۰/۷۹۴، سرمایه‌های نهادی ۰/۷۹۳؛ سرمایه‌های اقتصادی ۰/۷۶۵ و سرمایه‌های اقتصادی ۰/۶۸۸ به دست آمده است. به عبارتی، بیش‌ترین مقدار همبستگی مشارکت اقتصادی زنان با سرمایه‌های نهادی است. در مرتبه بعدی، سرمایه‌های اقتصادی و در نهایت سرمایه‌های اجتماعی قرار دارند.

جدول (۵) ماتریس همبستگی مشارکت اقتصادی زنان و انواع سرمایه

متغیرها	مشارکت اقتصادی زنان	شاخص کلی سرمایه	سرمایه‌های اقتصادی	سرمایه‌های نهادی	سرمایه‌های اجتماعی
مشارکت اقتصادی زنان	۱	**۰/۷۹۴	**۰/۷۶۵	**۰/۷۹۳	**۰/۶۸۸
		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
شاخص کلی سرمایه	**۰/۷۹۴	۱	**۰/۹۳۳	**۰/۹۷۳	**۰/۹۵۷
	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
سرمایه‌های اقتصادی	**۰/۷۶۵	**۰/۹۳۳	۱	**۰/۸۳۹	**۰/۹۰۰
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
سرمایه‌های نهادی	**۰/۷۹۳	**۰/۹۷۳	**۰/۸۳۹	۱	**۰/۸۸۷
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱
سرمایه‌های اجتماعی	**۰/۶۸۸	**۰/۹۵۷	**۰/۹۰۰	**۰/۸۸۷	۱
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	

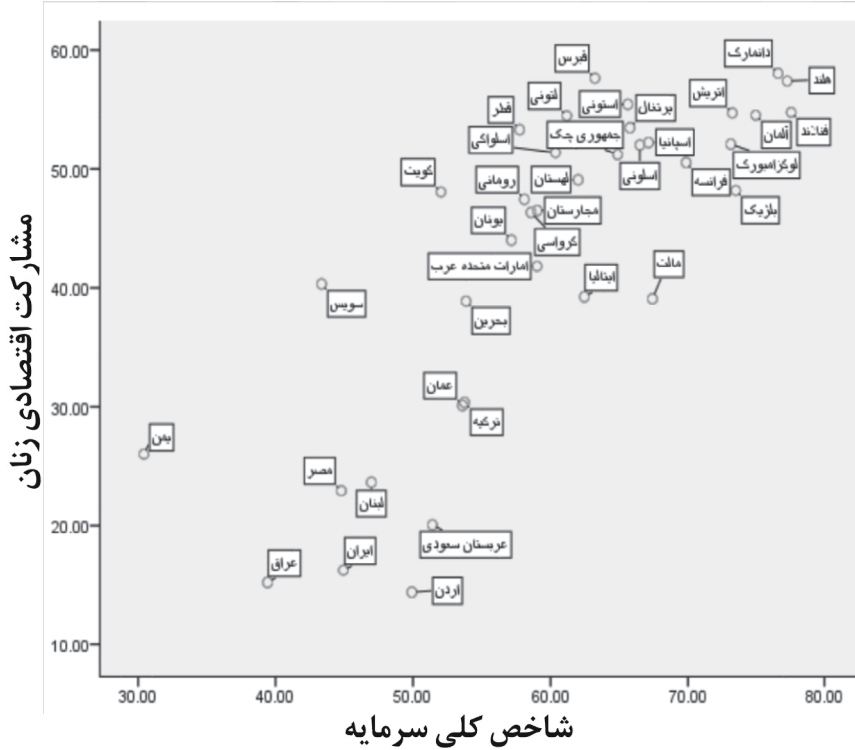
$p < 0.001^{**}$

همچنین، بررسی همبستگی شاخص کلی سرمایه با ابعادش حاکی از سهم بیشتر سرمایه‌های نهادی در این شاخص است. به گونه‌ای که مقدار همبستگی این سرمایه با شاخص کلی سرمایه ۰/۹۷۳ به دست آمده است. شایان گفت است، سرمایه‌های اجتماعی با ۰/۹۵۷ و سرمایه‌های اقتصادی نیز با ۰/۹۳۳ با شاخص کلی سرمایه همبستگی دارند (جدول ۵).

توزیع کشورهای مورد بررسی بر روی نمودار پراکنش متغیرهای نرخ مشارکت اقتصادی زنان و مقدار شاخص کلی سرمایه علاوه بر نمایش بصری میزان همبستگی خطی، مثبت و قوی بین این دو متغیر تا حدود بسیار زیادی کشورهای اتحادیه اروپا (عموماً توسعه یافته) و کشورهای خاورمیانه (عموماً در حال توسعه) را تفکیک می‌کند (نمودار ۱). به نحوی که کشورهای اتحادیه اروپا با نرخ بالای مشارکت اقتصادی زنان و برخورداری زیاد در شاخص کلی سرمایه در گوشه سمت راست بالای نمودار قرار گرفته و در مقابل کشورهای خاورمیانه با نرخ پایین مشارکت اقتصادی زنان و برخورداری پایین از شاخص کلی سرمایه در گوشه پایین سمت چپ نمودار (درست در مقابل آنها کشورهای اتحادیه اروپا) قرار گرفته‌اند. این یافته با فرضیه توسعه و مشارکت اقتصادی که در آن بر رابطه U شکل^۱ چگونگی ورود زنان به بازار کار در گذار جامعه از سنتی به مدرن (فرایند نوسازی) می‌پردازد، مطابقت دارد. این فرضیه با طرح یک رابطه غیرخطی میان مراحل نوسازی و تعداد زنان در بازار کار، استدلال می‌کند که در ابتدای این تحول، زنان غالباً بی‌سواد و کم‌سوادند؛ اما به دلیل مهارتهایی که دارند در فعالیتهای اقتصادی خانواده، مشارکت می‌کنند. در جریان تغییر فعالیتهای اقتصادی، زنان مهارتهای لازم برای سازگاری با تغییرات جدید در بازار کار را ندارند و از میزان مشارکت اقتصادی آنها به میزان قابل توجهی کاسته می‌شود. مردان بیشترین سهم از بازار کار و کسب درآمد را از آن خود می‌کنند، در نتیجه، زنان با افزایش درآمد مردان خانواده، به علت مجهز نبودن به مهارتهای موردنیاز بازار کار، خانه‌نشین می‌شوند.

1. U curve hypothesis

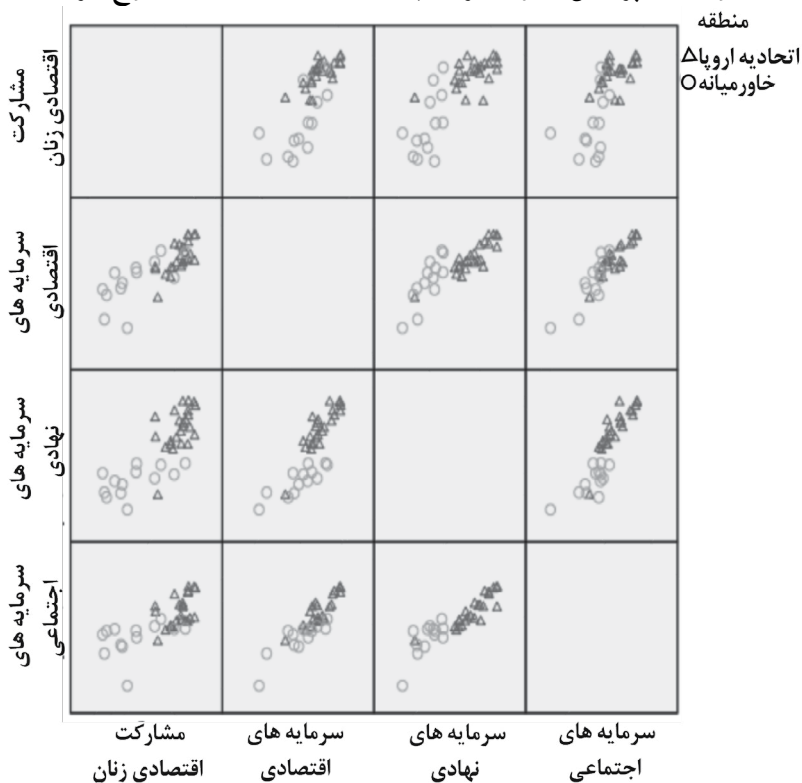
نمودار (۱) پراکنش کشورها برحسب مشارکت اقتصادی زنان و شاخص کلی سرمایه

اما در مراحل بعدی از فرایند توسعه و نوسازی و فراهم شدن فرصتهای آموزش و ارتقای سطح بهداشت و امکان کنترل تعداد بچه‌ها، زنان مهارتهای لازم را برای مشارکت اقتصادی به دست می‌آورند و ورود آنها به بازار کار، روندی افزایشی آغاز می‌کند. در مراحل پیشرفته‌تر از این فرایند، دولت‌ها با طراحی و ایجاد نهادهای مکمل فعالیتهای اقتصادی بازار کار، مانند سیستم تأمین اجتماعی، سیستم مالیاتی و امکانات نگهداری از کودکان (برای مثال مهدکودک) با هدف فراهم کردن زمینه‌های امنیت خاطر و تعادل کار و زندگی زنان، کمیت

و کیفیت (پایگاههای شغلی بهتر) ورود زنان به بازار کار را تسهیل می‌کنند. شرایط مذکور کم‌وبیش در کشورهای خاورمیانه و اتحادیه اروپا حکم‌فرما است (شادی طلب، ۲۰۱۵). نمودار (۲) نیز مجموعه‌ای از پراکنش کشورها برحسب مشارکت اقتصادی زنان با انواع سرمایه را به تصویر کشیده است. همانند نمودار (۱)، در این نمودار علاوه بر تفکیک کشورها برحسب نرخ مشارکت اقتصادی و میزان برخورداری از انواع سرمایه، کشورها برحسب برخورداری از انواع سرمایه نیز کاملاً تفکیک شده‌اند.

نمودار (۲) پراکنش کشورها برحسب مشارکت اقتصادی زنان و انواع سرمایه

همچنین، جدول (۶) میزان همبستگی بین متغیرها (معرفها)ی تشکیل دهنده ابعاد سرمایه و مشارکت اقتصادی زنان را نشان می‌دهد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود محیط کسب‌وکار به‌عنوان یک سرمایه اقتصادی بیش‌ترین همبستگی را با مشارکت اقتصادی زنان داشته است. به عبارتی، هرچه کشورها فضای مناسبی را برای کسب‌وکار فراهم نموده‌اند مشارکت اقتصادی کل و زنان افزایش می‌یابد. اهمیت این متغیر در آن است که نبود آن انگیزه مشارکت اقتصادی را می‌خشکاند و باعث دلسردی از کار می‌شود (میلانی علمی، ۲۰۱۴).

همچنین، سایر متغیرهای تشکیل دهنده ابعاد سرمایه رابطه قوی با مشارکت اقتصادی زنان دارند. به‌گونه‌ای که آزادیهای شخصی ۰/۷۹۲، حکمرانی خوب ۰/۷۶۱، کیفیت اقتصاد ۰/۷۲۳، آموزش ۰/۷۰۳ و سرمایه اجتماعی ۰/۴۹۲ با متغیر وابسته پژوهش همبستگی دارند (جدول ۶). همان‌طور که در این بخش (یافته‌های پژوهش) ملاحظه شد دو گروه کشورهای مورد بررسی هم در نرخ مشارکت اقتصادی زنان و هم در شاخص سرمایه، ابعاد و معرفهای آن میانگینهای متفاوتی دارند که این تفاوتها نیز به لحاظ آماری معنی‌دار است. از سویی دیگر، بررسی همبستگی متغیر وابسته و مستقل حاکی از همبستگی مثبت و قوی بین این دو است. در ادامه، برای تبیین این همبستگی، با توجه به فرضیه‌های پژوهش، در پی شناخت بیش‌تر تأثیر انواع سرمایه بر مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مورد بررسی هستیم. برای این منظور از آماره رگرسیون چند متغیره و تحلیل مسیر استفاده شده که تفسیر نتایج آن به شرح زیر است. همان‌طور که در جدول (۷) مشاهده می‌شود، همبستگی بالایی بین نرخ مشارکت اقتصادی زنان و انواع سرمایه (۰/۸۳۶) مشاهده می‌شود و با توجه به مقدار ضریب تعیین ($R^2=0/699$) معادله از قدرت تبیین‌کنندگی بالایی برخوردار است و پیش‌ازاین نیز در نمودارهای (۱) و (۲) کم‌وبیش این امر مشخص بود. به عبارتی، حدود ۷۰ درصد تغییرات نرخ مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مورد بررسی توسط انواع سرمایه تبیین و فقط ۳۰

درصد آن توسط متغیرهایی که در این پژوهش نیستند، تبیین می‌شود. این یافته به‌روشنی بر نقش متغیرهای کلان و ساختاری در مشارکت زنان در بازار کار که در ابتدای پژوهش نیز به آن اشاره شد، تأکید دارد.

جدول (۶) ماتریس همبستگی مشارکت اقتصادی زنان و معرفهای انواع سرمایه

متغیرها	مشارکت اقتصادی زنان	کیفیت اقتصاد	محیط کسب و کار	حکمرانی	آزادی شخصی	آموزش	سرمایه اجتماعی
مشارکت اقتصادی زنان	۱	۰/۷۲۳**	۰/۷۷۵**	۰/۷۶۱**	۰/۷۹۲**	۰/۷۰۳**	۰/۴۹۲**
		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	۰/۰۰۲
کیفیت اقتصاد	۰/۷۲۳**	۱	۰/۹۱۰**	۰/۸۹۱**	۰/۷۸۸**	۰/۸۷۵**	۰/۷۱۹**
	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
محیط کسب و کار	۰/۷۷۵**	۰/۹۱۰**	۱	۰/۸۴۲**	۰/۷۱۷**	۰/۸۵۰**	۰/۶۶۲**
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
حکمرانی	۰/۷۶۱**	۰/۸۹۱**	۰/۸۴۲**	۱	۰/۹۲۴**	۰/۸۸۷**	۰/۷۲۱**
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
آزادی شخصی	۰/۷۹۲**	۰/۷۸۸**	۰/۷۱۷**	۰/۹۲۴**	۱	۰/۸۴۸**	۰/۶۲۲**
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱
آموزش	۰/۷۰۳**	۰/۸۷۵**	۰/۸۵۰**	۰/۸۸۷**	۰/۸۴۸**	۱	۰/۶۳۰**
	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱		<۰/۰۰۱
سرمایه اجتماعی	۰/۴۹۲**	۰/۷۱۹**	۰/۶۶۲**	۰/۷۲۱**	۰/۶۲۲**	۰/۶۳۰**	۱
	۰/۰۰۲	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱	<۰/۰۰۱

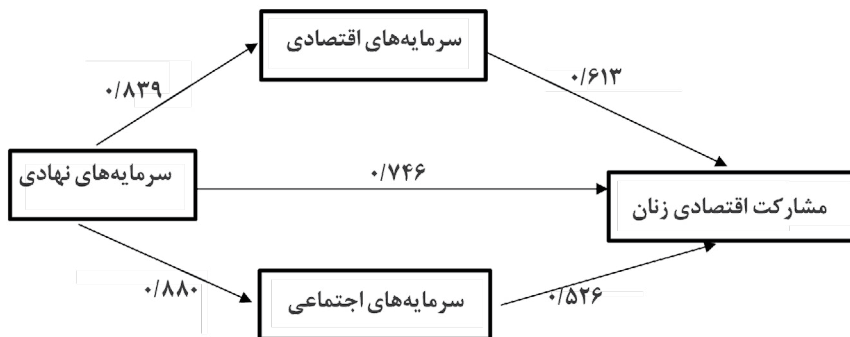
$p < 0.001$

جدول (۷) تحلیل رگرسیونی چند متغیره نرخ مشارکت اقتصادی زنان

p	t	β	b	شرح
۰/۰۱۰	۲/۷۳۶	۰/۶۱۳	۰/۹۲۱	سرمایه‌های اقتصادی
۰/۰۰۱	۳/۵۳۲	۰/۷۴۶	۰/۵۵۴	سرمایه‌های نهادی
۰/۰۵۵	۱/۹۹۱	۰/۵۲۶	۰/۸۳۸	سرمایه‌های اجتماعی
۰/۸۳۶				R
۰/۶۹۹				R²

همچنین، مقدار ضریب استاندارد (β) نشان می‌دهد که سرمایه‌های نهادی نقش بیش‌تری در تبیین‌کنندگی مشارکت زنان در بازار کار (۰/۷۴۶) دارند. رتبه بعدی در تبیین واریانس نرخ مشارکت زنان در بازار کار را سرمایه‌های اقتصادی (۰/۶۱۳) و در نهایت سرمایه‌های اجتماعی (۰/۵۲۶) بر عهده دارند. با توجه به نتایج بالا، در این مرحله با استفاده از تحلیل مسیر، مدل ساختاری رابطه بین متغیرهای مستقل و وابسته به شرح زیر ترسیم می‌شود (شکل ۳).

شکل (۳) تحلیل مسیر نرخ مشارکت اقتصادی زنان و انواع سرمایه

در نهایت و با محاسبه اثر غیرمستقیم سرمایه‌های نهادی (۰/۲۳۸) بر متغیر وابسته، تأثیر کلی (مستقیم و غیرمستقیم) این نوع از سرمایه بر مشارکت زنان در بازار کار افزایش و به ۰/۹۸۴ می‌رسد. به عبارتی، سرمایه‌های نهادی علاوه بر تأثیر مستقیم بر مشارکت زنان در بازار کار، از طریق سرمایه‌های اقتصادی و سرمایه‌های اجتماعی هم‌افزایی ایجاد می‌کنند.

بحث

مشارکت اقتصادی زنان یکی از نماگرهای مهم توسعه است که از حیث پیامدها و علل مترتب بر آن مقوله‌ای اقتصادی-اجتماعی است. به گونه‌ای که نقصان عملکردی آن علاوه بر نظام اقتصادی، نظام اجتماعی را نیز با چالش مواجه می‌کند. همچنان که گفته شد، علاوه بر عوامل اقتصادی، عوامل غیراقتصادی این امر را متأثر می‌سازند. از این منظر، هدف پژوهش حاضر بررسی نقش سازه سرمایه بر مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای اتحادیه اروپا و خاورمیانه است. با تأسی از بوردیو، از حیث نظری مشارکت اقتصادی زنان به منزله یک میدان پنداشته شد که در آن کنشگران برحسب برخورداری از مقادیری از انواع سرمایه و عادات اقتصادی (پیش‌تمایلات اقتصادی) در بستر جامعه اقدام به کنش می‌نمایند. از این رو، سرمایه، ظرفیت و پتانسیل مثبتی است که کنش اقتصادی را تسهیل می‌کند.

بر اساس نتایج، جداسازی آماری کشورهای مورد بررسی در نمودارهای پراکنش (۱) و (۲) حاکی از شکاف عمیق بین این کشورها برحسب متغیرهای پژوهش است، به گونه‌ای که موجودی انواع سرمایه و میزان مشارکت اقتصادی زنان کشورهای اتحادیه اروپا و خاورمیانه کاملاً متفاوت و به ترتیب با الگوی کشورهای توسعه‌یافته و درحال توسعه همخوانی دارد. به گونه‌ای که کشورهای درحال توسعه خاورمیانه در مقایسه با کشورهای توسعه‌یافته اتحادیه اروپا از مقادیر کم‌تری از انواع سرمایه و نرخ پایین مشارکت اقتصادی زنان برخوردارند. از حیث تحلیلی، بین مشارکت اقتصادی و شاخص کلی سرمایه نیز رابطه خطی مثبت و

قوی (۰/۷۹۴) وجود دارد. همچنین بر اساس مقادیر ضریب استاندارد (β) مدل ساختاری تحقیق، سرمایه‌های نهادی نقش بیش‌تری در تبیین‌کنندگی مشارکت اقتصادی زنان در بازار کار (۰/۷۴۶) دارد. رتبه بعدی در تبیین تغییرات نرخ مشارکت اقتصادی زنان را سرمایه‌های اقتصادی (۰/۶۱۳) و در نهایت سرمایه‌های اجتماعی (۰/۵۲۶) دارند. در مجموع، حدود ۷۰ درصد واریانس نرخ مشارکت اقتصادی زنان در کشورهای مورد بررسی توسط سرمایه‌های نهادی، اجتماعی و اقتصادی تبیین می‌شود. از حیث روش‌شناختی و آماری این عدد نشانگر قدرت تبیینی بالای سازه سرمایه و مدل پیشنهادی پژوهش است.

در مقام مقایسه با دستاوردهای پژوهشی پیشین؛ به‌طورکلی یافته اصلی پژوهش حاضر با فرضیه توسعه و مشارکت اقتصادی که در آن بر رابطه U شکل چگونگی ورود زنان به بازار کار در گذار جامعه از سنتی به مدرن (فرایند نوسازی) می‌پردازد و دستاورد لرنر (۲۰۰۴) که بر فقر سرمایه و همچنین نابرابری جنسیتی در کشورهای خاورمیانه در سایه ساختارهای سنتی که مانع حضور زنان در جامعه و در نتیجه مشارکت اقتصادی محدود آنان می‌شود، همخوانی دارد. همچنین، روابط مشاهده‌شده بین ظرفیتهای اقتصادی و مشارکت اقتصادی زنان (سراج، ۱۹۸۴؛ بلوم و برندر، ۱۹۹۳؛ کلارک و همکاران، ۱۹۹۱؛ صفایی‌پور و زادولی خواجه، ۲۰۱۶) با رابطه قوی و مثبت سرمایه‌های اقتصادی با مشارکت اقتصادی زنان در این پژوهش صحه گذاشته شد. شایان‌گفت است که وجود رابطه بین آموزش و مشارکت اقتصادی زنان که در مطالعات مقطعی یاکوبا (۲۰۱۰) و پانلی کلاسن و لامنا (۲۰۰۹) مستند شده بود، در پژوهش حاضر نیز تأیید می‌شود.

اما از حیث نوآوریها، یافته به لحاظ تجربی نوین و مستند شده این پژوهش که دیدگاه نظری آن وامدار طبقه‌بندی موسسه لگاتم از سرمایه است، تأثیر قوی سرمایه‌های نهادی در بیان تفاوت نرخ مشارکت اقتصادی در کشورهای مورد بررسی است. به‌طورکلی، شرایط خوب نهادی و مادی باعث رونق جامعه شده و در کنار سرمایه‌های اجتماعی می‌تواند مشارکت

اقتصادی زنان را تسهیل نماید. از دیگر ویژگیهای متمایزکننده این پژوهش از پژوهشهای پیشین، انجام یک مطالعه تطبیقی تحلیلی بین‌المللی بر روی دو گروه از کشورهای با شرایط بسیار متفاوت بازار کار برای زنان است. در این مورد، واکاوی سوابق موجود حاکی از آن است که مطالعات بین‌المللی در این زمینه بسیار کلی، بدون تفکیک هدفمند گروه‌هایی از کشورها و با متغیرهای محدود و تا حدود زیادی توصیفی بوده است. بنابراین، می‌توان گفت مقاله حاضر در تدوین، پیوند و بازگویی مفاهیم و مبانی نظری مرتبط با سرمایه و ارائه یک مدل نظری برای تبیین تجربی نقش ابعاد سرمایه بر مشارکت اقتصادی زنان داری اعتبار کافی است.

بنابراین، با ذهنیت شکل‌گرفته از یافته‌های پژوهش و نظر به اینکه عموماً کشورهای خاورمیانه در وضعیت پنجره جمعیتی قرار دارند، به‌منظور بهره‌مندی از این موهبت و فرصت طلایی در ارتقای مشارکت اقتصادی زنان در مسیر توسعه اقتصادی و تعالی نظام اجتماعی پیشنهادهای زیر ارائه می‌شود:

- برجسته‌سازی بیش‌تر جایگاه زنان در مناسبات اقتصادی و استفاده از ظرفیت نیروی انسانی همه شهروندان یکی از مهم‌ترین شروط تحقق توسعه در کشورهای خاورمیانه است.
- با توجه به اهمیت و تأثیر زیاد انواع سرمایه در مشارکت اقتصادی زنان، ضرورت مضاعف دارد سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان کشورهای خاورمیانه با اتخاذ رویکردی عقلانی از فرسایش و هدر رفت انواع سرمایه جلوگیری و در کسب و انباشت انواع آن تلاش نمایند.
- علیرغم اهمیت و تأثیر سرمایه‌های اقتصادی، به نظر می‌رسد سرمایه‌های نهادی می‌توانند یاری‌رسان سرمایه‌های اقتصادی و بهبود دهنده سرمایه‌های اجتماعی باشد. در تولید، افزایش و انباشت سرمایه‌های نهادی، بهره‌مندی از سوابق کشورهای موفق مفید و کمک‌کننده است. با این حال، لحاظ کردن انواع سرمایه، تأثیر هم‌افزایی بر بهبود مشارکت اقتصادی زنان دارد.

- با تأسی از لرنر، به نظر می‌رسد لازمه تحقق توسعه در کشورهای خاورمیانه ایجاد تعادل و برابری گسترده جنسیتی است. از آنجایی که کانون نخست نابرابریهای جنسیتی خانواده است، شایسته است نهادهای سیاست‌گذار فرهنگی و رسانه‌ها از مکانیزمهای آموزشی و تربیتی در تعدیل نابرابریهای جنسیتی در فرایند جامعه‌پذیری نسل کودکان، نوجوانان و جوانان به‌عنوان نیروی کار آینده کمک بگیرند.
- در انتها، ضمن تأکید مجدد بر جمله آغازین مقاله، یادآور می‌شود توسعه پایدار بدون کار و تلاش و استفاده از همه ظرفیتهای مادی و معنوی و به‌کارگیری ظرفیت نیروی انسانی همه آحاد جامعه به‌ویژه زنان به‌عنوان نیمی از جمعیت جوامع مشکل است.

ملاحظات اخلاقی

مشارکت نویسندگان

همه نویسندگان در تهیه مقاله مشارکت داشته‌اند.

منابع مالی

برای انتشار این مقاله حمایت مالی مستقیم از هیچ نهاد یا سازمانی دریافت نشده است.

تعارض منافع

این مقاله با سایر آثار منتشرشده از نویسندگان همپوشانی ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

در این مقاله همه حقوق مرتبط با اخلاق پژوهش رعایت شده است.

- Abdollahi, M. et al (2011). *Study of social capital in Tehran*, office of cultural and social studies, municipality of Tehran. (in Persian)
- Ahmadi, V. & Keshavarz, Z. S. (2004). *An analysis of social and cultural barriers affecting on female employment and its roles on development*. Available at 7th Sept 2017 on lib.imamreza.ac.ir (in Persian)
- Amenta, E. & Ramsey, K. M. (2010). Institutional Theory. *Handbook of Politics: State and Civil Society in Global Perspective*. New York: Springer.
- Bloom, D. & A. Brender (1993). Labour and the earning world economy. *Population Bulletin*, 48(2), 2-39.
- Bourdieu, P. (1986). *Forms of capital*. Handbook of theory and Research for the sociology of Education. New York: Green Wood.
- Çağatay, N. & Ş. Özler (1995). Feminization of the labor force: The effects of long-term development and structural adjustment. *World Development*, 23(11), 1883-1894.
- Clark, R. et al. (1991). Culture, gender, and labor force participation: A cross-national study. *Gender and Society*, 5 (1), 47-66.
- Coleman, J. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard university press.
- Cronbach, L. J. (1951). Coefficient alpha and the internal structure of tests. *Psychometrika*, 16(3), 297-334.
- Ghafari, Gh. & Niyazi, M. (2007). *Sociology of Participation*. Tehran: Nazdik. (in Persian)
- Giddens, A. (2004). *Sociology*. Translated by Manoucher Sabouri. Tehran: Ney. (in Persian)
- Gillis, M. & collaborators (2000). *Economics of development*. Translated by GH. Azad Armaki. Tehran: Ney. (in Persian)
- Hemmati, R. & Maktoobiyan, M. (2013). A Study on Gender Inequality among the Selected Middle East Countries: with an Emphasis on Iran's Position. *Womens Studies*, 4(2), 115-142. (in Persian)
- ILO (2016). *Labour force participation rate*. 20 May 2017, Retrieved from: www.ilo.org/iloSTAT.
- Iversen, T. & Rosenbluth, F. (2008). Work and Power: The Connection between Female Labor Force Participation and Female Political Representation. *The Annual Review of Political Science*, 11, 479-495.
- Kar, M. (1994). *Women in labour market in Iran*. Tehran: Roshangaran. (in Persian)

- Karimi, Z. et al (2016). Women in labour market in Muslims developing and non-Muslims countries. *Women's studies*, 7 (15), 155-178. (in Persian)
- Klasen, S. & Lamanna, F. (2009). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. *Feminist Economics*, 15(3), 91-132.
- Legatum Institute (2016). *Legatum Prosperity Index, Methodology Report*. 20 May 2017, Retrieved from: www.prosperity.com.
- Lerner D. (2004). *The Passing of traditional society: Modernizing the Middle East*. Translated by GH. Khajeh Sarvi. Tehran: Center for Strategic Research. (in Persian)
- Lin, N. & Erickson, B. h. (2008). *Social Capital: An International Research Program*. Oxford: Oxford University Press.
- Mammen, K. & Paxson, C. (2000). Women's Work and Economic Development. *Journal of Economic Perspectives*, 14(4), 141-164.
- Meier, G. M. & Stiglitz, J. E. (2003). *Frontiers of development economics: the future in perspective*. Translated by GH. Azad Armaki. Tehran: Ney. (in Persian)
- Milani, Z. & Roustaie Shalmani, K. (2014). Impact of Development on Female Economic Participation in MENA Countries by Fractional Panel Probit Model. *Economic Growth and Development Research*, 4(14), 11-28. (in Persian)
- Mirzaei, H. (2004). The study of effective factors on female labour force with using of regression model for panel's data. *Women in Development and Politics*, 2(1), 113-132. (in Persian)
- Nahvi, A. & Ghorbani, M. (2012). Study of affective factors on female labour force: case of Mashhad. *Journal of woman and Family Studies*, 5(17), 147-158. (in Persian)
- Nations, U. (2010). *Measuring the Economically Active in Population Censuses: A Handbook*. New York: United Nations Publication.
- North, D. C. & Weingast, B. R. (1989). Constitutions and commitment: the evolution of institutions governing public choice in seventeenth-century England. *The journal of economic history*, 49(4), 803-832.
- Ross, M. L. (2008). "Oil, Islam, and women". *American political science review*, 102(1), 107-123.
- Safai Pour, M. & Zadvali Khajeh, SH. (2016). The analysis of the bar-

- riers of female labour force participation in Iran (case study of Tabriz). *Economic Sociology and Development*. 5(1), 63-85. (in Persian)
- Shahbazi, K. & Fatahi, C. Y. (2015). The study of role of capital on creating job and enhancement the demand of labour force in industry sector in Iran. *Iranian Journal of Economic Research*, 17(1). 145-162. (in Persian)
 - Siraj, M. (1984). *Islamic attitudes to female employment in industrializing economies: some notes from Malaysia Women in the Urban and Industrial Workforce: Southeast and East Asia*. Canberra, the Australian National University.
 - *Statistical Center of Iran* (2016). Labour force survey. (in Persian)
 - Swedberg R. (2012). *Principles of economic sociology*. Translated by Ali Asghar Saedie. Tehran: Lohe Feker. (in Persian)
 - Tajbakhsh K. (2006). *Social capital: trust, democracy and development*. Translated by A. Khakbaz and H. Pouyan. Tehran: Shirazeh. (in Persian)
 - Tavassoli GH. & Mousavi M. (2005). Concept of capital on classic and contemporary theories with emphasis on social capital theories. *Nomeh Oloume Egtemaei*, 26, 1-32. (in persian)
 - Weber, M. (2008). *Methodology in social sciences*. Translated by H. Chavoshian. Tehran: Markaz. (in Persian)
 - World Economic Forum (2017). *The Global Gender Gap Report*. 15 March 2018, Retrieved from: www.weforum.org.
 - Yakubu, A. (2010). Factors Influencing Female Labor Force Participation in South Africa in 2008. *The African Statistical Journal*, 11, 85-104.